

УДК 35.071.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.19-22>

О. Зарічанський, канд. пед. наук, доц.

Olegzarvin69@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6934-9521

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,

О. Голуб, викладач

det.psiholog.kiev@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4073-4856

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ЛІДЕРІВ

Розглянуто лідерство як внутрішній стан особистості, яка спрямована на досягнення успіху, глибоко вмотивована, веде активне діяльнісне життя, упевнена у своїх рішеннях і діях. Установлено, що лідер виконує функції інтеграції та цілеспрямованого колективу і діє за принципом безпосередньої участі в його життєдіяльності. Щодо формування лідерських якостей обґрунтовано необхідність урахування особливостей соціального середовища, специфіки професійної діяльності та викликів, що постають перед фахівцем. Встановлено, що використання кейс-технології дає можливість суттєво посилити систему підготовки офіцерів-лідерів шляхом інтеграції теоретичного навчання з професійно-практичною та науково-дослідницькою діяльністю, застосування відповідного змістового контенту (лідерський досвід), інтерактивного розвитку професійно важливих для військових керівників лідерських якостей. Цілеспрямоване формування лідерських якостей у процесі професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) не тільки забезпечує успішне виконання владних повноважень, але й стає підґрунтям соціально-психологічного впливу на середовище та військовослужбовців підрозділу в майбутньому. Доведено, що процес формування лідерських якостей у курсантів ВВНЗ визначається як сукупність психолого-педагогічних ситуацій, які сприяють не лише успішному розвитку лідерських якостей, а й загальному самовдосконаленню особистості. Осмислення наукових джерел дозволяє стверджувати, що лідерські якості особистості майбутнього офіцера-лідера – це риси, які забезпечують здатність виділитися в конкретній справі й приймати відповідальні рішення в значущих ситуаціях; послугоуватися інноваційними підходами для розв'язання проблеми; успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення спільних цілей; створювати сприятливий соціально-психологічний клімат у військовому колективі.

Ключові слова: курсант, лідер, майбутній офіцер-лідер, лідерські якості, професійна підготовка, кейс-технологія, військовий колектив.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх військових лідерів до професійної діяльності повинна базуватися на процесах перетворення та адаптації до європейських вимог та національних очікувань в умовах впровадження лідерської управлінської парадигми. Тому в період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства та розширення міжнародних зв'язків з огляду на стратегічну мету держави – інтеграцію в європейське співтовариство – об'єктивний рівень фахової підготовки майбутнього спеціаліста ЗСУ визначається сформованістю його лідерських якостей. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів-лідерів у процесі професійної підготовки є результатом узагальнення вироблених на сьогодні професіограм, освітньо-кваліфікаційних характеристик, що враховують цілі й завдання сучасного світу загалом і сектора державної безпеки і оборони зокрема.

Аналіз поглядів науковців дає підстави тлумачити лідерські якості як певні риси особистості, необхідні для ефективного впливу на інших людей з метою досягнення поставлених завдань.

Мета статті – проаналізувати психологічні аспекти формування лідерських якостей майбутніх офіцерів-лідерів у процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про ґрунтовне дослідження проблеми розвитку лідерських якостей. У системі вищої освіти проблемами розвитку лідерських якостей у керівників навчальних закладів присвячені наукові праці О. Нестулі, О. Новікова, Я. Примаченко, М. Сороки, Ю. Шевченко та ін.; у майбутніх психологів (А. Пільганчук, В. Кузьменко); у майбутніх педагогів (М. Богданова, К. Демчук, Н. Кубарькова, Н. Мараховська, І. Савицька); у майбутніх фахівців агропромислової галузі (Р. Сопівник); у майбутніх лікарів (Л. Казанцева); у майбутніх інженерів (Т. Гура, А. Кочубей); у майбутніх менеджерів (Б. Головешко, О. Романовського, О. Левченко, О. Савельєва); у майбутніх економістів (Н. Бабкова-Пилипенко, Г. Чередніченко); у майбутніх фахівців з правознавства

(Н. Артикуца); у системі вищої військової освіти (О. Ашихмін, О. Бойко, А. Вітченко, О. Кокун, Л. Кринець, Е. Лук'яничків, О. Хмільяр, В. Чорний та ін).

Водночас, незважаючи на значну розробленість теми лідерства загалом і теми розвитку лідерських якостей у суб'єктів різного віку та різного напрямку професійної підготовки зокрема, недостатньо вивченою залишається проблема психологічних основ формування лідерських якостей у майбутніх військових лідерів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з проблем феномену лідерства дозволив визначити лідерство як внутрішній стан людини, яка спрямована на досягнення успіху, веде активний спосіб життя, упевнена у своїх рішеннях і діях. Установлено, що лідер забезпечує функції інтеграції та гуртування колективу і діє за принципом безпосередньої участі в його життєдіяльності. У питанні формування лідерських якостей обґрунтовано необхідність урахування особливостей соціального середовища, специфіки професійної діяльності та викликів, що постають перед фахівцем.

Лідерство – це те повноваження, яке не можна делегувати певній людині: це значне соціально-психологічне навантаження, яке готова прийняти на себе лише воля та психологічно сильна людина, що таким чином реалізовує свої природні задатки, набуті управлінські навички і здатна при цьому відчувати певний рівень психологічної рівноваги. За інших умов, якщо хоча б один із перелічених факторів відсутній, соціально-психологічний дискомфорт може призвести до небажаних, а часом трагічних наслідків, навіть якщо людина є сильною особистістю. Серцевиною лідерства є здатність індивіда до проявів високого рівня соціальної активності, яка передається іншим людям, при цьому трансформуючись у конкретні результати з перетворення соціальної дійсності. Лише досягнувши поставленої мети лідер починає усвідомлювати власну соціальну значимість та готовність стати на чолі нових соціальних перетворень. При цьому саме успішний результат діяльності сприяє психологічній релаксації лідера, що базується на соціальній

значимості від здійснених перетворень. Мета лідерства – мобілізація членів колективу та спрямування їх на високі досягнення в обраному напрямі роботи, який може мати характер прогресивних перетворень або дисфункції. Функцією лідерства є прийняття важливих раціональних рішень, не зупиняючись на досягнутому, удосконалюючись, рухаючись вперед [9, с. 33].

В аналізованому аспекті слід звернутися до праць Ф. Тейлора, який висунув нові вимоги до управлінського персоналу й розробив список лідерських характеристик, які містили розумові й душевні якості, необхідні для виконання всіх обов'язків, покладених на цих людей: розум, освіта, спеціальні або творчі знання, фізична сила та спритність, такт, енергія, рішучість, чесність, послідовність і здоровий глузд, міцне здоров'я. Щоправда, сам автор цього списку усвідомлював, що це – образ ідеального лідера, адже людей, які володіли б усіма визначеними ним якостями, знайти майже неможливо [8, с. 57-58].

Сучасні науковці вважають, що лідером може бути людина, яка наділена надзвичайними особистісними рисами, такими, як: інтелект, воля, цілеспрямованість, компетентність, організаційні здібності тощо, однак реалізація лідерських якостей можлива лише за умови певної сприятливої соціальної ситуації. Спираючись на праці і досвід англійського психолога С. Хартлі, лідерство маємо розглядати як результат обставин суб'єктивного й об'єктивного характеру: особистість, посівши лідерські позиції, набуває авторитету, який починає на неї "працювати" унаслідок дії стереотипів, тому така людина може розглядатися певною групою як "лідер загалом". Проте варто зазначити, що навіть у разі, якщо ця особа стала лідером у певній ситуації, то це не означає, що вона ж стане лідером за інших умов. Люди стають лідерами і

внаслідок своїх особистісних якостей, і завдяки різним ситуаційним чинникам [9, с. 33].

Американський психолог О. Тід виокремлював такі лідерські риси особистості, як: фізична й емоційна витривалість; розуміння призначення організації та спрямування її діяльності; ентузіазм; дружелюбність і прихильність; порядність [5, с. 148–150].

Р. Стогділ визначив такі лідерські риси: комунікабельність, ініціативність, наполегливість, усвідомлення шляхів досягнення мети, упевненість у собі, відчуття ситуацій (пильність), кооперативність (готовність до співробітництва), популярність, адаптивність, вербальні здібності. Рисами, які мали досить високу кореляцію з лідерським статусом, виявилися також оригінальність, агресивність, бажання виділитися, гумор, жвавість, енергійність, спортивні здібності. Низький рівень кореляції був за такими показниками, як: вік, зріст, вага, склад тіла, зовнішній вигляд, прагнення до панування і керівництва, енергія [10].

Дослідником були виявлені три лідерські стилі:

1) інструментальний (залучення інших до конструктивної співпраці);

2) соціальний (спрямований на співробітництво);

3) "гангстерський" (лідер досягав особистих цілей за допомогою сили й підкресленої неповаги до інших) [3].

На підставі аналізу праць зарубіжних науковців (Д. Адаїр, Т. Бендас, О. Віханський, Р. Дафт, А. Зуб, Д. Канджемі, А. Наумов, Р. Сміт та ін.) можна виокремити три групи особистісних факторів (інтелектуальні здібності; психологічні чи емоційні риси характеру; особистісно-ділові як набути вміння), тобто ті лідерські якості, які найчастіше зустрічаються в успішних лідерів (табл. 1).

Таблиця 1. Лідерські якості успішних лідерів

Інтелектуальні здібності	Риси характеру особистості	Набути вміння
Розум і сила Розсудливість Далекоглядність Оригінальність Концептуальність Освіченість Знання справи Мовна розвинутість Допитливість і пізнавальність Інтуїція	Ініціативність Гнучкість Пильність Творчість Чесність Особистісна цільність Сміливість Самовпевненість Урівноваженість Незалежність Самостійність Потреба в досягненнях Наполегливість і впевненість Енергійність Владність Працездатність Агресивність Прагнення до переваги Обов'язковість Співчуття	Уміння заручатися підтримкою Уміння кооперуватися Уміння завойовувати популярність і престиж Такт і дипломатичність Уміння брати на себе ризик і відповідальність Уміння організовувати Уміння переконувати Уміння змінювати себе Уміння бути надійним Уміння жартувати й розуміти гумор Уміння знатися на людях

Не важко помітити, що вищеперераховані моделі лідерських якостей і рис не вказують на ступінь важливості якоїсь із них. Відомий науковець у сфері лідерства Р. Дафт пропонує особистісні якості лідерів, наведені в табл. 2, найсуттєвішими з яких він вважає такі: упевненість у собі, чесність і прямота, наполегливість (драйв) [4]. Викликає інтерес позиція Д. Адаїра, який, розглядаючи особистісні риси і характеристики лідера в контексті сучасних поглядів на лідерство, виділяє сім головних, на його думку, якостей:

1) захопленість своєю роботою, тими ідеями, які визначають її зміст і спрямування;

2) цілісність особистості лідера, його здатність дотримуватися цінностей, які мають стосунок до зовнішнього світу і насамперед таких, як добро та правда. Завдяки цьому люди довіряють лідеру;

3) жорсткість: вимогливість, прагнення до високих стандартів діяльності, великий життєвий ресурс, прагнення завоювати повагу;

4) справедливість: неупередженість, прагнення до справедливого винагородження;

5) душевне тепло: єдність душі та розуму, любов до справи і людей;

6) скромність: уміння вислуховувати людей, обмежене самолюбство;

7) упевненість: не самовпевненість і надмірність, а впевненість у власних силах.

Проте вони, зазначає Д. Адаїр, говорять лише про те, яким є лідер як особистість. Чи будуть сповна реалізовані його особистісні якості залежить від багатьох інших і дуже часто різнопланових чинників [1, с. 110–117].

Таблиця 2. Особистісні якості лідера

Особистісні якості	Соціальні якості
Енергійність	Комунікабельність, навички взаємодії
Фізична витривалість	Кооперативність
Інтелект і здібності	Здатність налагоджувати співробітництво
Знання	Тактовність, дипломатичність
Упевненість у судженнях, здатність приймати рішення	Якості, пов'язані з роботою
Особистість	Наполегливість, прагнення до високих результатів
Висока самосвідомість	Відповідальність за досягнення мети
Чесність і прямота	Здатність не відступати перед труднощами
Ентузіазм	Соціальне оточення
Прагнення до лідерства	Освіченість
Незалежність	Мобільність

Вартим уваги є позиція А. Коппіна та Д. Берратта, які визначають *лідерство як "менеджмент на всі часи"* та виокремлюють для його забезпечення п'ять характерних якостей (рис. 1) [6]. Аналізуючи наукові праці з лідерства, констатуємо, що принципово важливими рисами, які зустрічаються у більшості досліджень і корелюють з означеною вище сутністю лідерства, слід вважати такі: *цілісність особистості, відповідальність за*

власну поведінку і вчинки, духовність і моральність; цілеспрямованість і спрямованість на розвиток (у т. ч., на саморозвиток і розвиток інших). Наявність цих характеристик у лідера дає йому змогу здійснити вплив на послідовників (через бачення, натхнення та власний приклад) задля досягнення високої суспільно значущої мети на засадах довіри, поваги через призму цінностей і цінності людини.



Рис. 1. Модель менеджменту на всі часи

Підсумовуючи вищесказане, пропонуємо власну розроблену характеристику компонентів лідерських якостей курсантів ВВНЗ:

- особистісний компонент характеризується комплексом організаційних і комунікативних здібностей, що забезпечують здатність інтегрувати діяльність групи як єдиної команди;
- професійно-управлінський компонент віддзеркалює мотиви і цінності, що забезпечують успіх та ефективність лідерської діяльності в студентській групі та в організації у майбутньому, здатність студента університету до прояву себе як еталона;
- командно-лідерський компонент є сукупністю здібностей із прийняття рішень і встановлення цілей для спрямування діяльності військового колективу загалом.

Під час формування лідерських якостей курсантам ВВНЗ зазвичай пропонується до опанування матеріал, що відповідає контексту їхньої майбутньої професійної діяльності. За приклад можна взяти розроблені Американською асоціацією виховання основні модулі, які доцільно використовувати для розвитку лідерства, зокрема:

- осмислення лідерства (визначення лідерства, якості та характеристики ефективних лідерів, стилі лідерства);
- комунікація та вплив (активне слухання, невербальна комунікація, якісна передача власної думки, адаптація власного стилю);

- мотивація та збереження персоналу (розуміння сьогодення працівників, управління кризою покоління, створення навколишнього середовища);
- керування змінами (розуміння природи змін, уміння правильно реагувати на зміни, використання стратегії для управління змінами, подолання опору до змін);
- робота з конфліктами (визначення симптомів і причин конфлікту, профілактика конфліктів);
- коучинг (відмінність коучингу від консультування, бар'єри для коучингу, розуміння процесу коучингу, характеристики ефективних коучерів, помилки в коучингу);
- управління діями (розстановка чітких стандартів та очікувань, надання зворотного зв'язку, управління на відстані, оцінка своїх дій);
- проведення ефективних нарад (своєчасність та відповідність плану наради, розуміння групових процесів, уміння проводити відеоконференції);
- розвиток персоналу (адаптація нових співробітників, менторство, навчання, планування кар'єри);
- управління пріоритетами та боротьба зі стресом (управління своїм часом та собою, визначення причини та симптомів стресу, допомога у подоланні стресового стану, підтримування балансу в контексті роботи – дім) [7, с. 50].

Як стверджує професор А. Вітченко, лідерські якості військового керівника виявляються в конкретних випадках, там де потрібно цілісно, швидко та об'єктивно оцінити проблемну ситуацію, встановити сутність про-

блеми та її причинно-наслідкові зв'язки, ухвалити оптимальне рішення, яке забезпечуватиме ефективне виконання військовим підрозділом поставлених завдань і досягнення запланованих результатів. Саме цим пояснюється необхідність організації у вищій військовій школі системи інтерактивного навчання, цілеспрямованого застосування під час підготовки майбутніх військових керівників комплексних і найбільш розвивальних інтерактивних технологій, серед яких визначальну роль відіграє кейс-технологія.

Після проведених досліджень робимо висновок, що кейс-технологія дає можливість суттєво посилити систему підготовки військових лідерів оперативно-тактичної ланки управління шляхом інтеграції теоретичного навчання з професійно-практичною та науково-дослідницькою діяльністю, застосування відповідного змістового контенту (лідерський досвід), інтерактивного розвитку професійно важливих для військових керівників лідерських якостей [2].

Цілеспрямоване формування лідерських якостей у процесі професійної підготовки курсантів ВВНЗ не лише забезпечує успішне виконання владних повноважень, але й стає підґрунтям соціально-психологічного впливу на середовище та військовослужбовців підрозділу в майбутньому.

Висновки. Отже, процес формування лідерських якостей у курсантів ВВНЗ визначаємо як сукупність педагогічних ситуацій, які сприяють не лише успішному розвитку лідерських якостей, а й загальному самовдосконаленню особистості. Осмислення наукових джерел дозволяє стверджувати, що лідерські якості особистості майбутнього офіцера-лідера – це риси, які забезпечують здатність виділитися в конкретній справі й приймати відповідальні рішення в значущих ситуаціях; послуговуватися інноваційними підходами для розв'язання проблеми; успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення спільних цілей; створювати сприятливий соціально-психологічний клімат у військовому колективі. На сьогодні, однак, немає єдиної системи лідерських якостей, оскільки кожен учений розглядає особистість лідера у межах своєї теорії лідерства та уявлення про лідера.

O. Zarychanskyi, PhD in Pedagogy Sci., Ass. Prof.

Olegzarvin69@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6934-9521

Taras Shevchenko National University of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

O. Holub, Lecturer

det.psiholog.kiev@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4073-4856

Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Список використаної літератури

1. Адаир Д. Психология лидерства. Москва : Эксмо, 2007. 352 с.
2. Вітченко А. Розвиток лідерських якостей майбутніх військових магістрів з використанням кейс-технології // Наука і оборона, 2018. № 4. С. 43-48.
3. Гура Т., Романовський О., Книш А. Психология лидерства в бизнесе. Харьков : Друкарня Мадрид, 2017. 100 с.
4. Дафт Р. Уроки лидерства / пер. с англ. А. В. Козлова ; под ред. проф. И. В. Андреевой. Москва : Эксмо, 2006. 480 с.
5. Дункан Дж. У. Основоположающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики / пер. с англ. Москва : Дело. 1996. 272 с.
6. Кондратьева В. В. 7 нот менеджмента. Настольная книга руководителя / под ред. В. В. Кондратьева. Москва : Эксмо. 2008. 976 с.
7. Козлов Н. П. Семнадцать мгновений успеха: стратегии лидерства. Москва : ООО "Издательство Астрель"; ООО "Издательство АСТ"; ОАО ВЗОО. 2004. 383 с.
8. Тейлор Ф. У. Менеджмент / пер. с англ. А. И. Зака ; под ред. и с предисл. Е. А. Кочергина. Москва : Контроллинг. 1992. 137 с.
9. Gerth H., Mills C. A Sociological Note on leadership // Problems in Social Psychology. New York : Century. 1952. P. 326-343.
10. Stogdill R. Handbook of Leadership: a survey of theory and research. New York : Free Press. 1974. 613 p.

References

1. Adair D. (2007). Psychology of leadership. Moscow: Exmo. [In Russian].
2. Vitchenko A. (2018) Development of leadership qualities of future military masters with the use of case technology. *Science and Defense*. 4 43-48. [In Ukrainian].
3. Gura T., Romanovsky O., Knysh A. (2017). Psychology of leadership in business. Kharkiv: "Printing House Madrid" [In Ukrainian].
4. Daft R. (2006). Leadership Lessons / Daft R. L. per. with English A. V. Kozlov; under ed. prof. I. V. Andreeva. Moscow: Exmo. [In Russian].
5. Duncan J. W. (1996). Fundamental ideas in management. Lessons of the founders of management and management practice / trans. with English Moscow: Delo [In Russian].
6. Kondratieva V. V. (2007). 7 notes of management. Desktop book of the head / ed. V. V. Kondratiev. Moscow: Exmo. [In Russian].
7. Kozlov N. P. (2004). Seventeen moments of success: leadership strategies / Moscow: LLC "Publishing House Astrel": LLC "Publishing House AST". [In Russian].
8. Taylor F.W. (1992). Management; / per. with English A. I. Zack, ed. and with preface. E. A. Kochergina. Moscow: Controlling. [In Russian].
9. Gerth H., Mills C. A. (1952). Sociological Note on leadership. *Problems in Social Psychology*. New York: Century [In English].
10. Stogdill R. (1974) Handbook of Leadership: a survey of theory and research. New York: Free Press [In English].

Надійшла до редколегії 30.06.21

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LEADERSHIP QUALITY FORMATION IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE LEADING OFFICERS

The article considers leadership as an internal state of personality, which is aimed at success, deeply motivated, leads an active life, confident in their decisions and actions. It is established that the leader provides the functions of integration and purposefulness of the team and acts on the principle of direct participation in its life. The need to take into account the peculiarities of the social environment, the specifics of professional activity and the challenges facing the specialist is substantiated in the question of formulation of leadership qualities. Thus, the use of case technology makes it possible to significantly strengthen the system of training officer leaders by integrating theoretical training with professional and practical and research activities, the use of appropriate content (leadership experience), interactive development of professionally important leadership qualities for military leaders. Purposeful formation of leadership qualities in the process of professional training of cadets of higher education institutions (higher military educational institutions) not only ensures the successful exercise of power, but also becomes the basis of socio-psychological impact on the environment and servicemen in the future. It is proved that the process of formation of leadership qualities in cadets of higher education institutions is defined as a set of pedagogical situations that contribute not only to the successful development of leadership qualities, but also to the general self-improvement of the individual. Understanding of scientific sources allows us to state that the leadership qualities of the personality of the future officer-leader are the traits that provide the ability to stand out in a particular case and make responsible decisions in significant situations; use innovative approaches to solve the problem; successfully influence followers to achieve common goals; to create a favourable socio-psychological climate in the military.

Keywords: cadet, leader, future officer-leader, leadership qualities, professional training, case technology, military staff.